

Олефір В.К., канд. екон. наук
старший науковий співробітник Інституту економіки
та прогнозування НАН України

ВПЛИВ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ НА КОН'ЮНКТУРУ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ

Досліджено вплив зовнішніх факторів на кон'юнктуру внутрішніх ринків зернових, цукру та олії. Особливу увагу приділено зв'язку між внутрішньою ціною та ціною світового ринку. Проаналізовано зміну кон'юнктури світового і внутрішнього ринку агропродовольчої продукції у 2001–2010 рр., що дало можливість виявити їхній взаємозв'язок і певним чином прогнозувати вплив зовнішніх чинників на кон'юнктуру внутрішнього товарного ринку¹.

Ключові слова: наднаціональні структури, процес глобалізації, кон'юнктура внутрішніх ринків, зовнішній ринок, світовий ринок, показники кон'юнктури ринку, динаміка світових цін, антиглобалізаційні настрої, конкурентоспроможні виробництва, параметри світового ринку.

Одним із найважливіших чинників сучасного етапу розвитку світової економіки є глобалізація. Світове господарство поступово стає єдиним, поглиблюється спеціалізація окремих країн на певних видах товарів і послуг, зростають обсяги зовнішньої торгівлі, зменшуються перешкоди і бар'єри для вільного пересування в рамках світового господарства товарів, послуг, капіталів, робочої сили. Управління процесами світової економіки дедалі більше зосереджується в наднаціональних структурах: Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Світова організація торгівлі тощо.

Слід зазначити, що процес глобалізації відбувається нерівномірно: то посилюючись, то послаблюючись. В умовах зростання світової економіки теорія і практика глобалізації в цілому знаходять підтримку урядів країн, що розвиваються. І навпаки, після регіональних фінансово-економічних криз (наприклад, Азійської фінансової кризи 1997 р.), і тим більше світової фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр., посилюються антиглобалізаційні настрої, знижується авторитет наднаціональних структур, широко запроваджуються протекціоністські заходи тощо.

Однак ці явища можна вважати тимчасовими, оскільки глобалізація є об'єктивним етапом розвитку суспільства, вона сприяє науково-технічному прогресу, підвищує ефективність виробництва і зменшує витрати. Глобалізацію підтримують транснаціональні корпорації та уряди промислово розвинених країн, які домінують у світовій економіці, оскільки тримають під своїм контролем основні фінансові, інтелектуальні, матеріальні та інші ресурси. Тому, якщо не буде запропоновано іншої повноцінної

¹ Публікацію підготовлено за відомчою тематикою по НДР "Вплив світової кон'юнктури та інтеграційних процесів на розвиток базових ринків України" (Протокол № 4 Бюро Відділення економіки НАН України від 19 травня 2008 р.), № держреєстрації 0108U003637.

альтернативи, головним напрямом розвитку світової економіки у першій половині XXI ст. найбільш імовірно залишиться глобалізація.

Процес глобалізації має багато каналів впливу на функціонування національної економіки. Він зачіпає діяльність фінансового і реального секторів, ринків робочої сили, капіталів тощо. Під впливом процесу глобалізації відбувається реструктуризація реального сектора, коли конкурентоспроможні виробництва розширюються, а неефективні – згортаються. Кон'юнктура внутрішніх товарних ринків національної економіки також підпадає під вплив зовнішньої кон'юнктури і визначається її змінами і тенденціями. Каналами впливу зовнішньої кон'юнктури на внутрішні товарні ринки є експортно-імпортні потоки, прив'язка внутрішньої ціни до світової тощо.

Метою статті є оцінка впливу зовнішніх факторів на зміну кон'юнктури внутрішніх ринків агропродовольчої продукції впродовж 2001–2010 рр.

Теоретично зовнішній ринок може впливати на внутрішній декількома способами. По-перше, на зовнішньому ринку може утворитися дефіцит, і це стимулюватиме експорт товарів із внутрішнього ринку на зовнішній. По-друге, на зовнішньому ринку може утворитися надлишок продукції, і це стимулюватиме її імпорт. По-третє, якщо має місце "прив'язка" внутрішньої ціни до світової, то вони змінюватимуться синхронно.

Як об'єкт дослідження впливу зовнішньої кон'юнктури на внутрішні товарні ринки були обрані ринки олії, пшениці і цукру. Вітчизняне виробництво олії орієнтовано переважно на експорт. У 2001–2010 рр. частка експорту у виробництві олії коливалась у межах від 56 до 93%². У виробництві пшениці частка експорту становила досить вагомому частину – в 2001–2010 рр. експортувалося в середньому 30% врожаю пшениці³. Натомість виробництво цукру в Україні було орієнтовано переважно на внутрішній ринок. У 2001–2010 рр. експортувалось у середньому 11% від загального виробництва⁴. Таким чином, для дослідження були відібрані ринки, які мали різну зовнішньоторговельну спрямованість.

Дані, які характеризують світовий ринок пшениці у 2001–2010 рр., наведені в табл. 1. У цілому, виробництво мало загальну тенденцію до зростання із незначним коливанням по роках. Загалом 2010 р. світове виробництво пшениці порівняно з 2001 р. збільшилося на 7%. Спади у світовому виробництві тривали не більше двох років поспіль і не перевищували 6%. Таким чином, пропозиція пшениці на світовому ринку у 2001–2010 рр. була достатньо стабільною.

Одночасно із зростанням виробництва збільшувалось і споживання пшениці. У 2009 р. воно збільшилося порівняно з 2000 р. на 9%. Не можна сказати, що динаміка виробництва і споживання були цілковито тотожні між собою. В окремі відносно неврожайні роки, коли можна було очікувати зменшення споживання пшениці, воно продовжувало зростати (2002, 2005, 2010 рр.). З іншого боку, якщо споживання і зменшувалось у 2003 і у 2006 рр., то не більше ніж на 1%.

Для дослідження впливу кон'юнктури світового ринку пшениці на внутрішній ринок України необхідно виділити періоди поліпшення і погіршення кон'юнктури. Поняття поліпшення і погіршення кон'юнктури є досить відносними, оскільки на кожному товарному ринку є покупець і продавець, погляди на ринкову ситуацію яких діаметрально протилежні. Продавець зацікавлений у підвищенні ціни, у зрос-

² Розрахунки на основі даних: Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. Держкомстату України за 2008–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

³ Там само.

⁴ Там само.

танні попиту відносно пропозиції, тоді як покупець очікує від ринку протилежних тенденцій. Для зручності аналізу ми будемо досліджувати ринок з точки зору продавця. Таким чином, кон'юнктура ринку поліпшуватиметься коли попит буде зростати відносно пропозиції.

Таблиця 1

Параметри світового ринку пшениці у 2001–2010 рр., млн т

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво	587	569	554	628	620	598	604	662	662	631
Використання – всього	586	599	593	607	613	611	613	615	626	637
на харчові цілі (<i>Food</i>)	411	425	426	426	426	433	434	439	449	454
на корм (<i>Feed</i>)	105	107	97	108	114	106	102	101	101	105
на насіння (<i>Seed</i>)	32	30	32	33	33	32	34	33	34	35
на переробку (<i>Processing</i>)	4	4	4	5	5	6	10	9	10	10
на інші потреби (<i>Other Util</i>)	33	33	33	35	36	34	33	33	33	34
Зміна запасів (<i>Stock Variation</i>) (на кінець року – на початок року)	-5	-34	-43	17	1	-27	-25	35	29	-19

Джерело: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://faostat.fao.org/site/368/default.aspx#ancor>> ; FAO Food Outlook за 2009–2011 рр., <<http://www.fao.org/>> ; розрахунки автора.

Одним із найбільш універсальних показників кон'юнктури ринку вважається співвідношення між попитом і пропозицією. Однак він має й окремі недоліки щодо ринків, які зростають. Річ у тім, що між попитом і пропозицією на цих ринках існує прямо пропорційна залежність. Коли виробництво зростає, то зростає і споживання, а коли виробництво зменшується, то й споживання пристосовується до нього. Таким чином, співвідношення між виробництвом у певному році і споживанням упродовж цього року може недостатньо чітко відображати зміну кон'юнктури. Споживання за своєю природою є менш мінливим, а виробництво, внаслідок погодних умов, більш нестійким. Тому, на нашу думку, для оцінки кон'юнктурних змін доцільніше використовувати співвідношення між виробництвом і середнім споживанням за поточні три роки, яке показник споживання робить стабільнішим.

У табл. 2 наведено співвідношення між світовим середнім споживанням пшениці за поточні три роки та її виробництвом, а також середньорічні світові ціни на пшеницю. Як видно з табл. 2, світова кон'юнктура для виробників пшениці була сприятливою у 2001–2003 рр., а також у 2006–2007 рр. і 2010 р. Несприятливими для виробників пшениці щодо співвідношення попиту і пропозиції були 2004–2005 рр. і 2008–2009 рр., коли пропозиція перевищила попит.

Таблиця 2

Кон'юнктура світового ринку пшениці

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Співвідношення між споживанням і виробництвом	1,00	1,04	1,08	0,96	0,98	1,02	1,01	0,93	0,95	1,01
Середня ціна*, дол./т	127	149	146	157	152	192	255	326	223	224

* *Wheat, No.1 Hard Red Winter, ordinary protein, FOB Gulf of Mexico, US\$ per metric tonne.*

Джерело: табл. 8 ; [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://indexmundi.com/>> ; розрахунки автора.

Світова ціна вважається одним із важливих показників кон'юнктури світового ринку пшениці. Як видно з табл. 2, її динаміка в цілому відповідала динаміці співвідношення між споживанням і виробництвом. Хоча мали місце й окремі відхилення. Наприклад, у 2003 р. світова ціна не відреагувала на дефіцит пшениці на світовому ринку. З іншого боку, у 2008 р. вона різко зросла, хоча пшениці на світовому ринку було відносно багато і підстав для зростання цін не було.

Невідповідності динаміки світової ціни і співвідношення попиту і пропозиції можна дати певне пояснення. Якщо співвідношення попиту і пропозиції (споживання і виробництва) визначається на фактичних даних року, що минув, то світова ціна формується на основі очікувань суб'єктів ринку, які можуть справдитись або не справдитись. Достатньо чітко цю особливість світової ціни характеризує місячна динаміка, яка наведена на рис. 1.

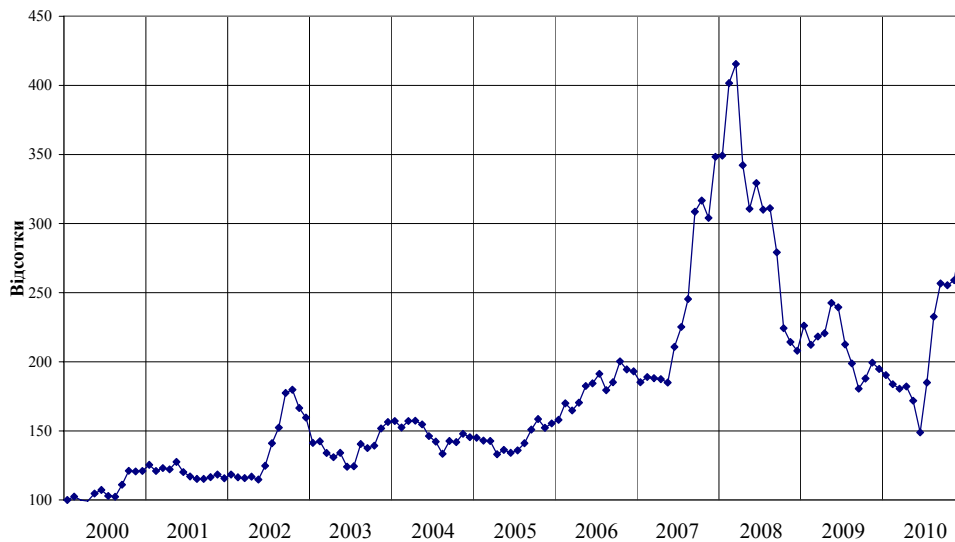

Рис. 1. Індекс цін на *Wheat, No.1 Hard Red Winter*, січень 2000 р. – 100%, незгл.

Джерело: табл. 8 ; [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://indexmundi.com/>> ; розрахунки автора.

Як видно з рис. 1, світова ціна на пшеницю почала стрімко зростати у червні 2002 р. Суб'єкти ринку не без підстав вважали, що дефіцит пшениці у 2003 р. зростатиме. Однак наприкінці 2002 р. ця думка з якихось причин змінилася на протилежну, і ціна почала знижуватись. Тільки у липні 2003 р. стало зрозумілим, що попередні прогнози були більш правильними, і ціна почала знову зростати. Так само у червні 2007 р. у суб'єктів ринку сформувалося тверде переконання, що після відносно неврожайного 2006 р., в умовах зростання попиту дефіцит пшениці буде збільшуватись. Однак ці прогнози не справдились, оскільки у 2008 р. був найбільший за все десятиліття врожай пшениці, а попит на неї був не таким великим, як очікували. Внаслідок цього у квітні 2008 р. світові ціни на пшеницю почали різко зменшуватись, ця тенденція загалом тривала до кінця 2008 р., впродовж 2009 р. і першої половини 2010 р. (рис. 1).

Динаміка співвідношення споживання і виробництва складається під впливом фундаментальних, базових факторів, які мають у цілому об'єктивний характер. Динаміка ціни залежить частково від попередньої динаміки виробництва і споживання.

вання, а частково – від очікувань їхніх майбутніх змін і багатьох інших чинників. На рис. 1 видно, що впродовж 2000–2010 рр. світова ціна зростала в цілому рівномірно і тільки у 2002–2003 рр. і у 2007–2009 р. мали місце відхилення від тренду. Однак після цих шоків ціна знову поверталась до свого "природного" рівня. Так само після неврожайного 2010 р. відбулося різке зростання ціни, після якого вона стабілізувалась у 2011 р.

Наступним етапом дослідження є аналіз кон'юнктури вітчизняного внутрішнього ринку пшениці впродовж 2001–2010 рр. та оцінка величини і характеру зовнішнього впливу на його функціонування.

У табл. 3 наведені показники, які характеризують кон'юнктуру внутрішнього ринку зернових і зернобобових культур⁵. Загалом, виробництво зерна в Україні впродовж 2001–2010 рр. мало тенденцію до зростання. Хоча мали місце і значні коливання валового збору зернових по роках. Зокрема, максимальний урожай 2008 р. був більшим, ніж мінімальний урожай 2003 р. у 2,6 раза (для порівняння: на світовому ринку ця різниця становила 22% (табл. 1)). Імпорт зерна був мінімальним за винятком неврожайного 2003 р.

Таблиця 3

Параметри внутрішнього ринку зернових та зернобобових культур в Україні (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), млн т

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво	39,7	38,8	20,2	41,8	38,0	34,3	29,3	53,3	46,0	39,3
Зміна запасів на кінець року*	7,1	-2,8	-3,8	7,8	-0,3	-2,3	0,9	10,0	-6,1	-2,1
Імпорт	0,4	0,2	3,8	0,9	0,2	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2
Всього ресурсів**	33,1	41,7	27,8	34,9	38,6	36,8	28,7	43,6	52,2	41,5
Експорт	5,6	12,3	3,9	7,8	12,7	11,2	4,5	16,7	26,2	14,2
Використання – усього	27,5	29,5	23,9	27,1	25,9	25,6	24,2	26,9	26,1	27,3
для споживання***	8,4	8,4	8,0	8,0	7,8	7,3	7,1	7,0	6,9	6,8
на корм	14,0	15,7	11,7	13,9	13,8	13,8	12,8	13,6	14,0	14,8
на посів	4,1	3,9	3,2	3,6	3,3	3,3	3,3	3,5	3,6	3,2
втрати	0,4	0,6	0,3	0,5	0,4	0,6	0,5	1,2	0,8	0,8
на нехарчові цілі	0,7	0,9	0,8	1,2	0,7	0,6	0,5	1,6	0,9	1,7

* Запас на кінець року мінус запас на початок року.

** Виробництво мінус зміна запасів на кінець року плюс імпорт.

*** Фонд споживання.

Джерело: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://faostat.fao.org/site/368/default.aspx#ancor>>.

У цілому споживання зерна в Україні в 2001–2010 рр. зростало тими ж темпами, що й у світі. Однак мали місце й окремі особливості. По-перше, тенденцію до зменшення мало споживання зерна на харчові цілі. Це пов'язано, можливо, частково із зменшенням кількості населення України, а частково – із змінами у структурі споживання харчових продуктів (збільшенням питомої ваги продуктів тваринництва). По-друге, великими темпами зростала переробка зерна на нехарчові цілі. За десять років вона (хоча й невелика за абсолютною величиною) зросла у 2,5 раза (у світі відповідно – у 2,5 раза).

⁵ Державна служба статистики України офіційно не публікує балансу пшениці. Однак пшениця становила в середньому 46% у виробництві зернових і зернобобових в Україні у 2001–2010 рр. Тому можна умовно вважати, що тенденції ринку зернових в основному відповідали тенденціям ринку пшениці.

Запаси зернових зростали у врожайні роки і зменшувались у неврожайні. У підсумку за десять років вони збільшилися приблизно на 8 млн т (табл. 3).

У табл. 4 наведено показники, які характеризують внутрішній ринок зернових: 1) співвідношення між наявними ресурсами і середньорічним споживанням; 2) ціна внутрішнього ринку. На відміну від світового ринку перший показник має певні особливості. На світовому ринку ресурси пропозиції складаються з світового виробництва і світових перехідних запасів. На внутрішньому ринку ресурси пропозиції складаються із виробництва, запасів, а також імпорту. Враховуючи наявну статистику, ресурси пропозиції внутрішнього ринку визначаються за формулою:

$$РП = В - З + I ;$$

де: РП – ресурси пропозиції; В – виробництво; З – зміна запасів на кінець року (запас на кінець року – запас на початок року); I – імпорт.

Таблиця 4

Кон'юнктура внутрішнього ринку зернових

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Співвідношення між споживанням і ресурсами	0,80	0,65	0,96	0,73	0,68	0,69	0,89	0,59	0,51	0,66
Середня ціна*, грн/т	н/д	н/д	604	719	433	510	748	883	776	1048

* Середня ціна реалізації сільськогосподарськими підприємствами пшениці.

Джерело: табл. 3 ; Про соціально-економічне становище України : стат. зб. Держстату України за 2000–2010 рр. – К. : Держстат України ; розрахунки автора.

Як видно з табл. 3 і табл. 4, кон'юнктура внутрішнього ринку зернових упродовж 2001–2010 рр. складалась у цілому сприятливо для споживачів зернових і менш сприятливо для виробників. З одного боку, виробництво зернових та їх запаси постійно збільшувались, а, з іншого боку, споживання зернових залишалось приблизно на одному рівні, а експорт – обмежувався. Таким чином, щодо поліпшення внутрішньої кон'юнктури для виробників, то можна відзначити тільки два роки, коли виробництво зернових було менше 30 млн т: 2003 і 2007 рр. Цікаво відзначити (хоча це може бути і простим збігом), що впродовж 2001–2010 рр. пік виробництва у світі і в Україні припав одночасно на 2008 р., а найбільший спад – на 2003 р.

На рис. 2 показана динаміка внутрішньої ціни на пшеницю. Впродовж 2003–2010 рр. можна виділити п'ять фаз зміни динаміки: три фази зростання і дві фази зниження ціни. Впродовж першої фази ціна в цілому зростала з січня 2003 р. по березень 2004 р. Потім відбулось різке зниження ціни протягом квітня-липня 2004 р., після чого вона вже більш повільно зменшувалася до липня 2005 р. У серпні 2005 р. розпочалася наступна фаза зростання, яка тривала 2,5 роки до березня 2008 р. У квітні 2008 р. розпочалося швидке зниження ціни, яке тривало до січня 2009 р. Таким чином, динаміка ціни мала складну траєкторію, яка лише частково відповідала сезонному характеру виробництва.

Споживання зернових в Україні впродовж 2001–2010 рр. було приблизно на одному рівні. Різниця між мінімальним споживанням у 2003 р. (23,9 млн т) і максимальним у 2002 р. (29,5 млн т) становила лише 19%. Таким чином, основні імпульси щодо коливання кон'юнктури надходили або з боку виробництва, або з боку зовнішніх факторів.

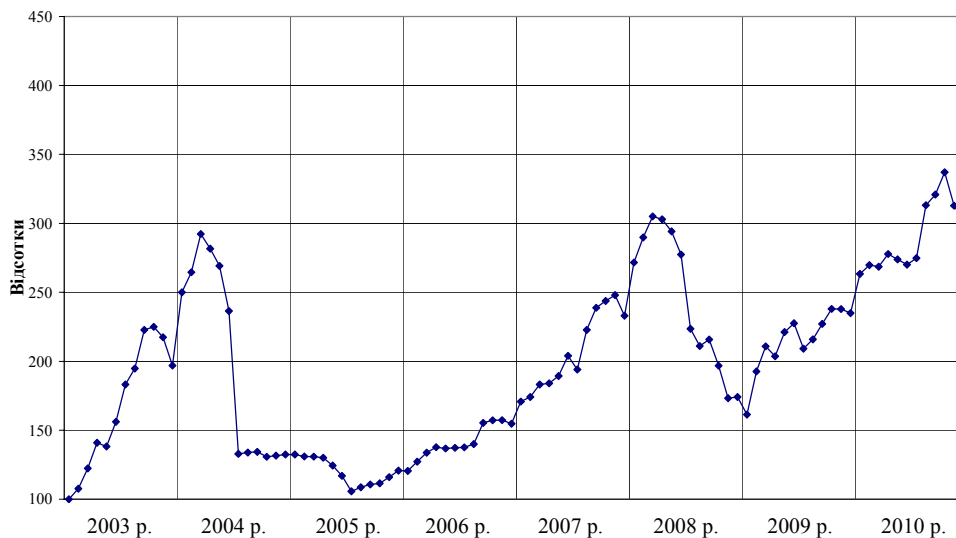

Рис. 2. Індекс цін на пшеницю в Україні, січень 2003 р. – 100%, незгл.

Серед зовнішніх факторів, які впливали на внутрішні товарні ринки, можна виділити два найбільш вагомих: зовнішній попит і світова ціна. Зростання зовнішнього попиту призводило до збільшення експорту і зменшенню пропозиції на внутрішньому ринку. Вплив світової ціни відбувався через "прив'язку" до неї внутрішньої ціни з відповідними сигналами для виробництва і споживання.

Проведені дослідження показали, що внутрішня ціна на пшеницю дещо більше залежить від світової ціни, ніж від співвідношення попиту і пропозиції на внутрішньому ринку. В табл. 5 показані відповідні індекси цін і співвідношення між середнім попиту і наявними ресурсами на внутрішньому ринку зернових у 2003–2010 рр. За логікою товарного ринку збільшення попиту відносно одиниці наявних ресурсів повинно призводити до зростання ціни. І навпаки, коли попит відносно ресурсів зменшується, то і внутрішня ціна повинна знижуватись. Як видно з табл. 5, така закономірність не завжди мала місце впродовж 2003–2010 рр. Зокрема, у 2004 і у 2008 рр. зниження попиту на зернові відносно їх наявних ресурсів не призвело до зниження ціни. З іншого боку, впродовж усього періоду динаміка внутрішньої ціни повторювала динаміку світової.

Таблиця 5

Кон'юнктура світового і внутрішнього ринку зернових

Показник	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Співвідношення між середнім попиту і наявними ресурсами на внутрішньому ринку	0,96	0,73	0,68	0,69	0,89	0,59	0,51	0,66
Індекс світової ціни, %*	138	148	144	181	241	308	211	211
Індекс внутрішньої ціни, %**	167	199	120	141	207	245	215	290

* Середньорічний індекс цін на *Wheat, No.1 Hard Red Winter, ordinary protein, FOB Gulf of Mexico*, січень 2000р. – 100%.

** Середньорічний індекс цін реалізації сільськогосподарськими підприємствами пшениці в Україні, січень 2003р. – 100%.

Джерело: табл. 3, [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://indexmundi.com>> ; Про соціально-економічне становище України : стат. зб. Держстату України за 2000–2010 рр. – К. : Держстат України ; розрахунки автора.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що товаровиробники і посередники при формуванні внутрішньої ціни на пшеницю впродовж 2003–2010 рр. більше орієнтувалися на світові тенденції, ніж на кон'юнктуру внутрішнього ринку. Фактор світової ціни більше впливав на внутрішній ринок пшениці, ніж обсяги експортних поставок, оскільки після зернової кризи 2003 р. уряд тримав під жорстким контролем експортну діяльність зернотрейдерів.

Наступним внутрішнім ринком, на якому досліджувався вплив зовнішньої кон'юнктури, був ринок цукру. Цей ринок цікавий тим, що на відміну від виробництва пшениці галузь цукроваріння не є експортоорієнтованою. Експортні поставки цукру сильно коливалися по роках упродовж 2001–2010 рр. (від 5 тис. т до 417 тис. т) і мали загальну тенденцію до зменшення (табл. 6). Більше того, із урахуванням імпортного цукру-сирцю Україна впродовж 2001–2010 рр. була фактично нетто-імпортером цукру (табл. 6).

Таблиця 6

Експорт та імпорт білого цукру і цукру-сирцю, тис. т

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Експорт білого цукру	7	170	417	158	42	22	5	11	26	0
Імпорт білого цукру	138	58	79	60	44	27	12	62	91	69
Імпорт цукру-сирцю	311	379	1402	342	176	1	6	18	26	245

Джерело: Зовнішня торгівля України товарами та послугами : стат. зб. Держстату України за 2000–2004 рр. – К. : Держстат України ; Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; розрахунки автора.

Схема дослідження впливу зовнішньої кон'юнктури на внутрішній ринок цукру подібна до дослідження впливу на ринок пшениці. Спочатку вивчаються тенденції і зміни кон'юнктури світового ринку цукру, потім так само внутрішнього ринку України. Заключним етапом дослідження є оцінка впливу змін зовнішньої кон'юнктури на внутрішній ринок.

Основні показники кон'юнктури світового ринку цукру наведені в табл. 7. Світове виробництво цукру впродовж 2001–2010 рр. мало загальну тенденцію до зростання із незначними спадами протягом трьох років (2004, 2005, 2008 рр.). Світове споживання цукру жодного разу не було менше, ніж у попередньому році, а за 10 років в цілому збільшилося на 15%. Перехідні світові запаси цукру коливалися по роках, але загалом зменшилися за 10 років на 14 млн т. Таким чином, можна констатувати, що попит на цукор на світовому ринку у 2001–2010 рр. зростав дещо більшими темпами, ніж його пропозиція.

Таблиця 7

Параметри світового ринку цукру (Sugar & Sweeteners) у 2001–2010 рр., млн т

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво (<i>Production</i>)	168	179	183	180	177	188	197	177	184	194
Використання – всього	170	172	174	174	174	183	187	189	192	195
на харчові цілі (<i>Food</i>)	149	149	154	150	150	154	160	162	164	166
на переробку (<i>Processing</i>)	5	6	4	4	5	9	7	7	7	7
на корм (<i>Feed</i>)	0,7	0,6	0,6	0,8	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5
на інші потреби (<i>Other Util</i>)	16	16	16	18	18	20	20	20	20	21
Зміна запасів (<i>Stock Variation</i>)*	-4	2	5	0	-4	-1	6	-14	-6	1

* Запас на кінець року мінус запас на початок року.

Джерело: [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://faostat.fao.org/site/368/default.aspx#ancor>>; FAO Food Outlook за 2009–2011 рр. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.fao.org>> ; розрахунки автора.

Вплив зовнішніх факторів на кон'юнктуру внутрішнього ринку...

У табл. 8 наведені показники, які характеризують зміну світової кон'юнктури по роках: 1) співвідношення між споживанням і виробництвом; 2) світова ціна на цукор. Як видно з табл. 8, упродовж 2001–2010 рр. можна виділити два періоди погіршення кон'юнктури (2001–2003 рр., 2006–2007 рр.) і два періоди її поліпшення (2004–2005 рр. і 2008–2010 рр.). Світова ціна в основному відображала зміну кон'юнктури, але з певними особливостями. Так само як і ціна на пшеницю, ціна на цукор формувалася під впливом очікувань майбутнього співвідношення попиту і пропозиції, які не завжди відповідали реальності. Це мало місце у 2003 і у 2008 рр., причому у 2008 р. на ціну також сильно вплинув спекулятивний азіотаж.

Таблиця 8

Кон'юнктура світового ринку цукру

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Співвідношення між споживанням і виробництвом	1,01	0,96	0,95	0,97	1,00	0,97	0,95	1,07	1,04	1,00
Середня ціна*, дол./фунт	8,23	6,24	6,92	7,55	10,07	14,79	9,96	12,45	18,15	21,06

* Sugar, Free Market, Coffee Sugar and Cocoa Exchange (CSCE) contract no.11 nearest future position, US cents per pound.

Джерело: табл. 7 ; [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://indexmundi.com>> ; розрахунки автора.

Основні параметри вітчизняного ринку цукру наведені в табл. 9. Упродовж 2001–2010 рр. попит на цукор коливався по роках із загальною тенденцією до зниження. Виробництво цукру також було нестійким і також мало загальну тенденцію до зниження. За нашими оцінками, перехідні запаси цукру скоротилися впродовж десятиріччя на 649 тис. т⁶.

Таблиця 9

Параметри внутрішнього ринку цукру (включаючи основні цукромісткі продукти, в перерахунку на цукор), тис. т

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво цукру-піску – усього	1947	1623	2503	2147	2139	2592	1867	1571	1275	1805
з цукру-сирцю бурякового	1658	1430	1454	1788	1900	2574	1867	1571	1271	1545
з цукру-сирцю тростинного	289	193	1049	359	239	18	0	0	4	259
Зміна запасів на кінець року*	167	-436	20	27	247	559	-228	-477	-561	32
Імпорт**	282	118	161	123	177	120	25	91	92	90
Усього ресурсів***	2061	2177	2644	2243	2069	2153	2120	2139	1928	1863
Експорт	13	321	785	297	154	165	120	103	88	65
Використання – усього	2048	1857	1859	1946	1915	1988	2000	2036	1840	1798
фонд споживання	1920	1740	1743	1824	1795	1850	1860	1891	1745	1704
витрати на корм та втрати	128	116	116	122	120	138	140	145	95	94

* Запас на кінець року мінус запас на початок року.

** Без врахування імпортової цукрової сировини, що використана для виробництва цукру.

*** Виробництво мінус зміна запасів на кінець року плюс імпорт.

Джерело: Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. Держстату України за 2008–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; Про основні показники роботи промисловості України : стат. бюлетень за 2000–2003 рр. – К. : Держстат України ; розрахунки автора.

⁶ Розрахунки на основі даних табл. 9.

Головна особливість вітчизняного ринку цукру полягає в тому, що внутрішня ціна більше залежить від світової ціни, ніж від внутрішнього співвідношення попиту і пропозиції. В табл. 10 наведені показники кон'юнктури внутрішнього ринку цукру, середньорічний індекс споживчих цін на цукор в Україні і середньорічний індекс світових цін на цукор. За логікою товарного ринку, поліпшення кон'юнктури (зростання попиту відносно пропозиції) повинно призводити до зростання внутрішньої ціни. І навпаки, коли кон'юнктура погіршується, ціна повинна знижуватись. Натомість, такий зв'язок між попитом, пропозицією і ціною впродовж 2001–2010 рр. на внутрішньому ринку цукру було зафіксовано лише тричі (2002, 2005, 2009 рр.). Динаміка внутрішньої ціни на цукор перебувала під впливом іншого вагомого фактора, яким була світова ціна. Як видно з табл. 10, тільки у 2004 р. динаміка внутрішньої ціни не відповідала світовій, а в інші роки світова і внутрішня ціна змінювалися синхронно. Більш наочно це показано на рис. 3.

Таблиця 10

Кон'юнктура внутрішнього і світового ринку цукру

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Співвідношення між споживанням і ресурсами на внутрішньому ринку	0,94	0,88	0,71	0,85	0,94	0,91	0,95	0,92	0,98	0,97
Індекс внутрішньої ціни	161	158	174	170	217	256	201	233	327	515
Індекс світової ціни	146	111	123	134	179	263	177	221	322	374

Джерело: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://indexmundi.com>> ; розрахунки автора.

На рис. 3 показані сезонно згладжені індекси світових і внутрішніх цін на цукор⁷. Як видно з рис. 3, впродовж 2001–2010 рр. було зафіксовано три повних цикли коливання світових цін на цукор (фаза зростання + фаза спаду) і фаза зростання наступного четвертого циклу. Відповідно було зафіксовано три піки і три найнижчі точки зниження цін. Із незначним відхиленням у 2–3 місяці ці точки збігаються для світових цін і цін внутрішнього ринку України. Таким чином, хоча світова і внутрішня кон'юнктура ринку цукру була відмінною, що можна простежити за динамікою виробництва при відносно стабільному попиті (табл. 7 і табл. 9), ціни світового і внутрішнього ринку змінювалися практично синхронно.

Наступним ринком, на якому досліджувався вплив зовнішніх факторів на внутрішню кон'юнктуру, був ринок олії. Виробництво олії в Україні є експорторієнтованим видом діяльності. У 2007–2010 рр. на експорт поставлялося понад 80% виробленої олії (включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію), а у 2007 р. – навіть 93%⁸. Виробництво олії підтримується Урядом України, який неодноразово вводив експортні мита на насіння соняшнику, стимулюючи його переробку всередині країни.

Зміни у кон'юктурі світового ринку олії наведені в табл. 11. Характерною ознакою світового ринку олії впродовж 2001–2010 рр., на відміну від ринків пшениці і цукру, було щорічне зростання виробництва і споживання. Якщо виробництво пшениці і цукру коливалося по роках (періоди зростання межувалися з періодами спаду), то виробництво олії щорічно зростало. Це свідчить про відносну стабільність пропозиції олії на світовому ринку.

⁷ Для внутрішньої ціни був взятий індекс споживчих цін на цукор (січень 2000 р. – 100%) (Стат. збірник Держстату України "Індекси споживчих цін" за 2000–2010 рр.), для світової ціни був узятий індекс цін на *Sugar, Free Market, Coffee Sugar and Cocoa Exchange (CSCE)* (січень 2000 р. – 100%) (<http://indexmundi.com>).

⁸ Розрахунки на основі даних стат. збірника Держстату "Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України".

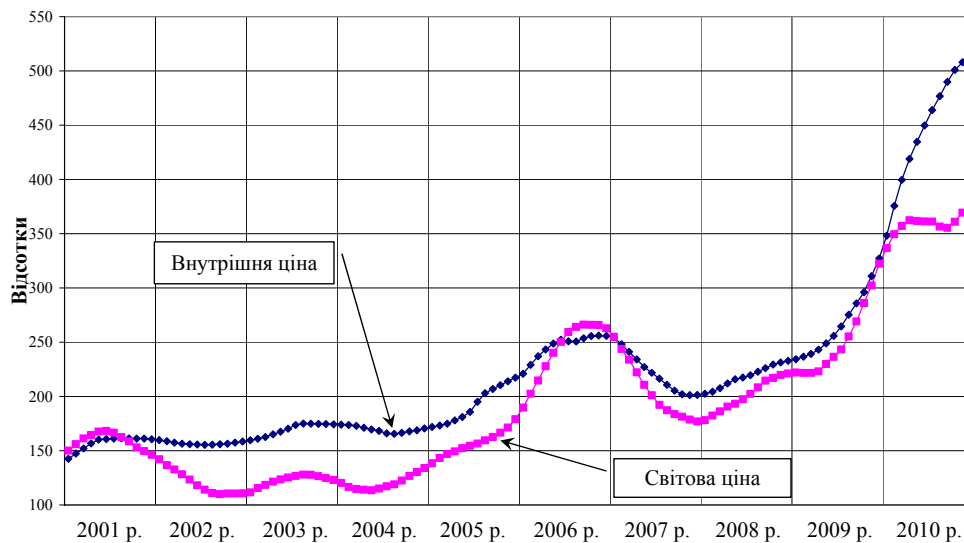

Рис. 3. Динаміка внутрішньої і світової ціни на цукор, січень 2000 р. – 100%, згл.

Іншою характерною ознакою світового ринку олії впродовж 2001–2010 рр. було відносно велике використання на нехарчові цілі (біопаливо). Якщо пшениці використовувалося в середньому 6% від загального виробництва, цукру – 10, то олії – 41%⁹. За 10 років використання олії на нехарчові цілі збільшилося на 96%¹⁰.

Незважаючи на відносно велике використання олії на нехарчові цілі і щорічне зростання споживання на харчові цілі, виробництво олії практично щороку було більшим за споживання. Це не могло не позначитися на світових запасах, які впродовж 2001–2010 рр. збільшилися на 8 млн т (для порівняння, світові запаси цукру за цей період зменшилися на 14 млн т, а зерна – скоротилися на 72 млн т)¹¹.

Особливістю світового ринку олії впродовж 2001–2010 рр. була відносна стабільність. Пропозиція олії порівняно з іншими продовольчими товарами не зазнавала великих коливань і щороку зростала. Попит на олію на світовому ринку також прогнозовано зростає щороку на 5–7 млн т. Світові запаси олії були в цілому постійними із загальною тенденцією до зростання. Однак і на цьому, загалом стабільному і прогнозованому, ринку ціна впродовж 2001–2010 рр. зазнавала суттєвих коливань, що зайвий раз вказує на велику дестабілізуючу роль спекулятивних капіталів у сучасних умовах.

Кон'юнктура внутрішнього ринку олії протягом 2001–2010 рр. в цілому відповідала динаміці світової кон'юнктури (табл. 12). Вітчизняне виробництво олії щороку зростало, за винятком відносно суттєвого скорочення виробництва у 2008 р. Використання олії на харчові і нехарчові цілі також щороку збільшувалося. Зокрема, використання олії на нехарчові цілі впродовж 2001–2010 рр. збільшилося на 20%¹².

До внутрішнього ринку олії також було застосовано метод порівняльної оцінки впливу світової ціни і співвідношення попиту і пропозиції на внутрішню ціну. Для кожного року впродовж 2001–2010 рр. були розраховані відповідні показники (табл. 13).

⁹ Розрахунки на основі даних табл. 1, табл. 7, табл. 11.

¹⁰ Розрахунки на основі даних табл. 11.

¹¹ Розрахунки на основі даних табл. 1, табл. 7, табл. 11.

¹² Розрахунки на основі даних табл. 12.

Як видно з табл. 13, хоча внутрішній ринок олії впродовж періоду, що досліджувався, відзначався стабільністю, співвідношення попиту і пропозиції зазнавало коливань. Дані табл. 13 свідчать про те, що вплив світової ціни і співвідношення попиту і пропозиції на внутрішню ціну були практично однаковими. За винятком 2002 і 2007 рр., зростання пропозиції над попитом призводило до зниження внутрішньої ціни (або, навпаки, зниження пропозиції над попитом призводило до зростання внутрішньої ціни). За винятком 2003 і 2007 р., внутрішня ціна змінювалася синхронно із світовою, тобто перебувала під її впливом. Таким чином, спираючись на тільки формальні ознаки, можна стверджувати, що вплив внутрішньої кон'юнктури і світової ціни на внутрішню ціну олії був приблизно однаковим.

Таблиця 11

Параметри світового ринку олії (*Vegetable Oils*) у 2001–2010 рр., млн т

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво	98	101	108	114	124	131	135	140	149	152
Використання – усього	96	100	106	112	119	126	134	138	145	150
на харчові цілі (<i>Food</i>)	62	64	64	67	70	72	75	77	81	84
на переробку (<i>Processing</i>)	0	0	1	0	0	0	1	1	1	1
на корм (<i>Feed</i>)	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1
на інші потреби (<i>Other Util</i>)	33	36	41	44	48	53	58	59	62	64
Зміна запасів (<i>Stock Variation</i>)*	1	-1	1	1	2	2	2	0	2	0

* Запас на кінець року мінус запас на початок року.

Джерело: Faostat [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://faostat.fao.org/site/368/default.aspx#ancor>> ; FAO Food Outlook за 2009–2011 рр. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.fao.org/>> ; розрахунки автора.

Таблиця 12

Параметри внутрішнього ринку олії в Україні
(включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію), тис. т

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво олій рослинних	864	928	1279	1394	1437	2123	2294	1966	2899	3101
Зміна запасів на кінець року*	-45	-67	-115	34	114	-3	-150	117	-30	-151
Імпорт**	100	127	111	180	264	245	410	480	316	319
Всього ресурсів***	1010	1123	1504	1540	1587	2371	2854	2329	3245	3571
Експорт	486	573	929	882	900	1678	2140	1590	2483	2850
Використання – усього	523	549	576	658	687	693	714	739	762	721
фонд споживання	489	514	538	615	635	639	664	694	711	680
втрати, витрати на нехарчові цілі	34	36	38	43	52	54	50	45	51	41

* Запас на кінець року мінус запас на початок року.

** Без врахування імпортової цукрової сировини, що використана для виробництва цукру.

*** Виробництво мінус зміна запасів на кінець року плюс імпорт.

Джерело: Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. Держстату України за 2008–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>> ; Про основні показники роботи промисловості України : стат. бюлетень за 2000–2003 рр. – К. : Держстат України; розрахунки автора.

Таблиця 13

Кон'юнктура внутрішнього і світового ринку олії

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Співвідношення між споживанням і ресурсами на внутрішньому ринку	0,52	0,49	0,40	0,42	0,43	0,29	0,25	0,32	0,23	0,20
Індекс внутрішньої ціни	111	135	130	139	154	143	179	284	252	285
Індекс світової ціни	102	141	152	171	267	166	157	395	243	277

Джерело: табл. 12; [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://indexmundi.com>>; Про соціально-економічне становище України: стат. зб. Держстату України за 2000–2010 рр. – К.: Держстат України; Індеси споживчих цін: стат. зб. Держстату України за 2000–2010 рр. – К.: Держстат України; розрахунки автора.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити низку висновків. В умовах глобалізації залежність кон'юнктури внутрішніх товарних ринків від зовнішніх факторів помітно зростає. Це стосується як експортоорієнтованих видів діяльності, так і галузей, спрямованих на внутрішній попит. Каналами впливу зовнішніх чинників є експортно-імпортні операції та "прив'язка" внутрішньої ціни до світової. На внутрішньому ринку агропродовольчої продукції впродовж 2001–2010 рр. мала місце тісна прив'язка внутрішньої ціни до світової. Особливо чітко вона простежувалася для ринку цукру, на якому фактор світової ціни був впливовішим, ніж внутрішнє співвідношення попиту і пропозиції.

Список використаних джерел

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: відомче видання [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України; відп. за вип. О.М.Прокopenко; за ред. Ю.М.Остапчука. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 54 с. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>. Аналогічні видання за 2008–2009 рр.
2. FAOSTAT [Electronic resource] / Food and Agriculture Organisation of the United Nations. – Mode of access: <<http://faostat.fao.org/site/368/default.aspx#ancor>>.
3. FAO Food Outlook [Electronic resource] / Food and Agriculture Organisation of the United Nations. – 2011. – June. – Mode of access: <<http://www.fao.org/>>. Аналогічні видання за 2007–2010 рр.
4. Monthly Price [Electronic resource] / Index Mundi. – Mode of access: <<http://indexmundi.com>>.
5. Про соціально-економічне становище України за 2010 рік: відомче видання [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 71 с. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>. Аналогічні випуски за 2000–2009 рр.
6. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2004 році: відомче видання / Державний комітет статистики України; відп. за вип. С.В.Чернишева; за ред. Ю.М.Остапчука. – К.: Держкомстат України, 2005. – Т. 1. – 155 с. Аналогічні випуски за 2000–2003 рр.
7. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за січень-грудень 2010 року: відомче видання [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>. Аналогічні випуски за 2006–2009 рр.
8. Статистичний бюлетень про основні показники роботи промисловості України за січень-грудень 2003 року: відомче видання / Державна служба статистики України. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – 119 с. Аналогічні випуски за 2000–2002 рр.
9. Індеси споживчих цін: відомче видання / Державна служба статистики України; відп. за вип. О.М.Драговоз; за ред. Ю.М.Остапчука. – К.: Державна служба статистики України, 2009. – 190 с. Аналогічні випуски за 2000–2007 рр., 2009–2010 рр.

Надійшла в редакцію
31.08.2011 р.